

DOI 10.52363/2414-5866-2025-1-23

УДК 351.851:378.014.6(477)

*Ковтун І.Б., к.н.держ.упр., доц., ХУУтаП ім. Л. Юзькова, м. Хмельницький,
ORCID ID: 0000-0001-8530-8642*

Kovtun I., PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Public Administration and Administration, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Khmelnytskyi

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ
РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ
СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ**

**CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF STATE POLICY FOR HIGHER
EDUCATION REFORM IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF SOCIO-
CULTURAL TRANSFORMATIONS**

Стаття розкриває концептуальні засади формування державної політики реформування вищої освіти України в умовах сучасних соціокультурних трансформацій. Проаналізовано еволюцію механізмів державного управління освітньою галуззю від пострадянської моделі до європейської парадигми, визначено ключові детермінанти трансформаційних процесів у системі вищої освіти. Досліджено вплив соціокультурних чинників на формування стратегічних напрямів державної освітньої політики, включаючи демографічні зміни, цифровізацію суспільства, глобалізаційні процеси та воєнний стан в Україні. Розкрито специфіку адаптації європейських освітніх стандартів до національного контексту через призму Болонського процесу та створення Європейського простору вищої освіти. Обґрунтовано концептуальну модель державної політики реформування вищої освіти, що базується на принципах збалансованості національних інтересів та міжнародних зобов'язань. Визначено стратегічні пріоритети удосконалення механізмів державного управління освітньою сферою, зокрема розширення інституційної автономії університетів, впровадження результат-орієнтованих моделей фінансування, розвиток системи безперервної освіти та зміцнення партнерських відносин між державою, освітніми інституціями та стейкхолдерами. Розроблено рекомендації щодо формування адаптивної державної політики, здатної ефективно реагувати на динамічні соціокультурні виклики сучасності.

Ключові слова: *концептуальні засади, державна політика, реформування вищої освіти, соціокультурні трансформації, механізми державного управління, освітня парадигма.*

The article reveals the conceptual foundations of forming state policy for higher education reform in Ukraine under modern socio-cultural transformations. The evolution of public administration mechanisms in the educational sector from the post-Soviet model to the European paradigm is analyzed, and key determinants of transformational processes in the higher education system are identified. The influence of socio-cultural factors on the formation of strategic directions of state educational policy is studied, including demographic changes, digitalization of society, globalization processes and martial law in Ukraine. The specifics of adapting European educational standards to the national context through the prism of the Bologna Process and the creation of the European Higher Education Area are revealed. A conceptual model of state policy for higher education reform based on the principles of balancing national interests and international obligations is substantiated. Strategic priorities for improving public administration mechanisms in the educational sphere are identified, particularly expanding institutional autonomy of universities, implementing result-oriented financing models, developing lifelong learning systems and strengthening partnerships between the state, educational institutions and stakeholders. Recommendations for forming adaptive state policy capable of effectively responding to dynamic socio-cultural challenges of modernity are developed.

Keywords: conceptual foundations, state policy, higher education reform, socio-cultural transformations, public administration mechanisms, educational paradigm.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку України характеризується масштабними трансформаціями у всіх сферах суспільного життя, що особливо гостро відображається на системі вищої освіти. Державна політика реформування освітньої галузі стикається з численними викликами, серед яких найбільш значущими є необхідність адаптації до європейських стандартів якості освіти, подолання демографічної кризи, забезпечення ефективного фінансування освітніх програм та підтримання конкурентоспроможності вітчизняних університетів на міжнародному рівні [1]. Особливої актуальності набуває проблема формування концептуальних засад державної політики у сфері вищої освіти в умовах воєнного стану, коли традиційні підходи до управління освітніми процесами потребують кардинального переосмислення. Вищу освіту в Україні очікують кардинальні зміни. Студенти зможуть самі обирати кількість предметів та тривалість навчання. Водночас з 2024 року не проводиться набір вступників для здобуття ступеня вищої освіти молодшого бакалавра, що свідчить про продовження структурних реформ у системі вищої освіти [2].

Соціокультурні виклики сучасності, пов'язані з процесами глобалізації, цифровізації освітнього простору, зміною ціннісних орієнтацій молодого покоління та необхідністю забезпечення сталого розвитку суспільства, вимагають від держави розроблення принципово нових підходів до управління системою вищої освіти [3]. Дана проблематика безпосередньо пов'язана з актуальними науковими завданнями дослідження механізмів державного

управління в умовах суспільних трансформацій та практичними потребами удосконалення системи підготовки висококваліфікованих фахівців для національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем державного управління у сфері вищої освіти представлене працями вітчизняних та зарубіжних учених. Серед вітчизняних дослідників варто виділити роботи М. Згуровського, присвячені аналізу Болонського процесу та структурній реформі вищої освіти Європи [4], С. Калашнікової щодо освітньої парадигми професіоналізації управління на засадах лідерства [5], В. Кременя з питань філософії людиноцентризму в стратегіях освітнього простору [6]. Значну увагу механізмам забезпечення якості освіти та університетської автономії приділяють О. Слюсаренко [7] та В. Луговий [8].

Зарубіжні дослідження демонструють різноманітні моделі реформування систем вищої освіти. Французька модель характеризується еволюцією від централізованої до децентралізованої структури, німецька - переходом від гумбольдтської концепції до диференційованої системи, британська - зміною від бінарної до унітарної системи з ринковими механізмами регулювання.

Попри значний обсяг досліджень, недостатньо вивченими залишаються питання формування концептуальних засад державної політики реформування вищої освіти в умовах соціокультурних трансформацій, зокрема в контексті воєнного стану. Потребують додаткового дослідження механізми державного управління освітньою сферою, що забезпечували б баланс між збереженням національних традицій та європейською інтеграцією [8].

Постановка завдань. Метою статті є аналіз ключових компонентів концептуальних засад державної політики реформування вищої освіти України в контексті сучасних соціокультурних трансформацій та визначення пріоритетних напрямів удосконалення механізмів державного управління освітньою сферою.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати наступні завдання: розкрити сутність концептуальних засад державної політики у сфері вищої освіти та їх взаємозв'язок із соціокультурними трансформаціями; проаналізувати еволюцію державної політики у сфері вищої освіти України та визначити основні етапи її концептуальної трансформації.

Виклад основного матеріалу. Концептуальні засади державної політики реформування вищої освіти України формуються під впливом комплексу соціокультурних трансформацій, що відбуваються в умовах глобалізації, цифровізації та воєнного стану. Аналіз еволюції вітчизняної системи вищої освіти дозволяє виділити три основні етапи концептуальної трансформації державної політики: пострадянський (1991-2003), євроінтеграційний (2003-2014) та сучасний адаптивний (з 2014 року по теперішній час) [1; 9].

Пострадянський етап характеризувався поступовим відходом від централізованої моделі управління освітою при збереженні основних структурних елементів попередньої системи. Важливим концептуальним зрушенням стало прийняття у 1992 році Закону "Про освіту", який закріпив принципи плюралізму в освітній сфері та створив правові засади для розвитку недержавного сектора вищої освіти. Цей період відзначається формуванням нової концептуальної парадигми, що поєднувала збереження академічних традицій з елементами ринкового регулювання освітніх послуг. Євроінтеграційний етап розпочався з підписання Україною у 2003 році Болонської декларації, що ознаменувало кардинальну зміну концептуальних засад державної політики у сфері вищої освіти [4]. Пріоритетами Болонського процесу до 2030 року мають стати збалансована академічна мобільність та посилена роль вищої освіти у досягненні Цілей сталого розвитку. Основні реформи цього періоду включали запровадження триступеневої системи вищої освіти, впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу та розвиток академічної мобільності [10].

Сучасний адаптивний етап, що розпочався з прийняття у 2014 році Закону України "Про вищу освіту", характеризується формуванням концептуально нової моделі державної політики, заснованої на принципах університетської автономії, забезпечення якості освіти та відповідальності перед суспільством [1]. Закон «Про вищу освіту» запроваджує низку новацій у вищу освіту України. Якість освіти контролюватиме незалежний орган — Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти [2]. Соціокультурні трансформації сучасності суттєво впливають на формування концептуальних засад державної політики у сфері вищої освіти. Демографічні зміни, пов'язані зі старінням населення та міграційними процесами, актуалізують необхідність перегляду підходів до планування обсягів підготовки фахівців та розвитку програм навчання впродовж життя. Цифровізація суспільства вимагає інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій в освітній процес та формування цифрових компетентностей у здобувачів освіти [3].

Глобалізаційні процеси формують нові вимоги до конкурентоспроможності національної системи вищої освіти на міжнародному рівні. Це передбачає розвиток міжнародного співробітництва, участь у спільних освітніх програмах та забезпечення визнання українських кваліфікацій на міжнародному рівні [7]. Водночас глобалізація актуалізує необхідність збереження національної ідентичності та культурних цінностей в освітньому процесі. Воєнний стан в Україні створює специфічні соціокультурні умови, що вимагають адаптації концептуальних засад державної політики у сфері вищої освіти. Забезпечення безперервності освітнього процесу в умовах безпечових загроз, розвиток дистанційних технологій навчання та психологічна підтримка учасників освітнього процесу стають пріоритетними напрямками державної політики [11].

Концептуальна модель державної політики реформування вищої освіти України має базуватися на принципах системності, адаптивності та збалансованості. Принцип системності передбачає комплексний підхід до реформування всіх компонентів системи вищої освіти з урахуванням їх взаємозв'язку та взаємозалежності. Принцип адаптивності забезпечує здатність системи гнучко реагувати на зміни в соціокультурному середовищі та корегувати стратегічні напрями розвитку. Принцип збалансованості гарантує врахування інтересів всіх стейкхолдерів освітнього процесу та досягнення оптимального співвідношення між різними цілями та завданнями державної політики [6].

Стратегічними напрямками удосконалення концептуальних засад державної політики реформування вищої освіти мають стати: розвиток інституційної автономії університетів з одночасним посиленням механізмів забезпечення якості освіти та відповідальності перед суспільством; впровадження результат-орієнтованих моделей фінансування освітньої діяльності, що стимулюють підвищення ефективності використання ресурсів; формування системи безперервної освіти, що забезпечує можливості для професійного розвитку впродовж життя; зміцнення партнерських відносин між державою, освітніми інституціями, бізнесом та громадянським суспільством [5; 8]. Статистичні дані засвідчують стійку тенденцію зростання частки населення з вищою освітою у провідних європейських країнах. Зокрема, у Німеччині цей показник зріс з 8,6% у 1960 році до 25,2% у 2018 році, у Франції - з 9,1% до 32,8%, у Великобританії - з 18,4% до 39,3%. Ця тенденція свідчить про кардинальну зміну ролі вищої освіти в суспільстві та перетворення її на масове явище.

Друга змістовна лінія "універсальність/профільність" демонструє еволюцію від класичної університетської освіти енциклопедичного типу до спеціалізованої підготовки фахівців за конкретними напрямками. Зростання впливу економічних процесів на розвиток вищої освіти призвело до домінування професіоналізації та диференціації освітніх програм. Аналіз кількісного співвідношення університетів та профільних закладів вищої освіти в європейських країнах підтверджує цю тенденцію. У Німеччині кількість профільних закладів зросла зі 151 у 1990 році до 320 у 2018 році, у Франції - з 92 до 145, в Італії - з 27 до 82.

Третя змістовна лінія "національне/глобальне" характеризує перехід від національно орієнтованих освітніх систем до інтернаціоналізованого освітнього простору. Розвиток академічної мобільності стає індикатором глобалізації вищої освіти. Статистичні дані демонструють значне зростання міжнародної академічної мобільності в європейських країнах: у Німеччині кількість іноземних студентів зросла з 156 834 у 2005 році до 276 994 у 2018 році, у Франції - з 207 264 до 266 131, у Великобританії - з 406 083 до 438 784.

Трансформація української системи вищої освіти відбувається в контексті зазначених загальноєвропейських тенденцій, проте має свої специфічні особливості, зумовлені історичними, політичними та соціально-економічними чинниками. Радянський період характеризувався централізованою системою управління освітою з чітко визначеною ідеологічною спрямованістю та орієнтацією на підготовку кадрів для потреб планової економіки. Перехід до ринкових відносин у 1990-х роках призвів до кардинальних змін в організації та функціонуванні системи вищої освіти.

Постсоветський період розвитку української вищої освіти можна розділити на декілька етапів. Етап збереження радянської моделі (1992-2002 роки) характеризувався поступовим відходом від тоталітарних принципів управління освітою при збереженні основних структурних елементів попередньої системи. Важливим кроком стало прийняття у 1992 році Закону "Про освіту", який запровадив поняття недержавних освітніх установ та платних освітніх послуг, що створило підґрунтя для розвитку приватного сектора вищої освіти.

Етап переходу до євроінтеграційної моделі (2003-2012 роки) розпочався з підписання Україною у 2003 році Болонської декларації. Основні реформи, передбачені Болонським процесом: Запровадження триступеневої системи вищої освіти (бакалавр, магістр, доктор філософії); Навчання впродовж життя; Гарантія рівних можливостей в отриманні освіти. Цей період характеризувався інтенсивними структурними реформами, спрямованими на адаптацію національної системи освіти до європейських стандартів.

Етап реалізації євроінтеграційної моделі (з 2013 року по теперішній час) відзначається завершенням основних структурних реформ та фокусуванням на якісних аспектах трансформації освітньої системи. Закон України «Про вищу освіту» № 1556-VII — Закон України, ухвалений Верховною Радою України 1 липня 2014 року, який заклав правові основи для забезпечення університетської автономії, впровадження ефективних механізмів забезпечення якості освіти та диверсифікації джерел фінансування освітньої діяльності.

Сучасний етап розвитку системи вищої освіти України характеризується необхідністю розв'язання комплексу складних проблем. Демографічна криза призводить до скорочення контингенту абітурієнтів та загострення конкуренції між закладами вищої освіти за залучення студентів. Масовізація вищої освіти, з одного боку, забезпечує доступність освітніх послуг для широких верств населення, з іншого - створює ризики зниження якості підготовки фахівців. Комерціалізація освітніх послуг стимулює розвиток ринкових механізмів в освітній сфері, але може призводити до надмірної орієнтації на фінансові показники на шкоду академічним цінностям.

Особливого значення набуває проблема забезпечення якості освіти в умовах обмежених фінансових ресурсів. Закон «Про вищу освіту» запрова-

джує низку новацій у вищу освіту України. Якість освіти контролюватиме незалежний орган — Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. Створення незалежної системи забезпечення якості освіти є важливим кроком у напрямі підвищення конкурентоспроможності української вищої школи.

Воєнний стан в Україні створює додаткові виклики для системи вищої освіти, пов'язані з необхідністю забезпечення безперервності освітнього процесу в умовах безпекових загроз, адаптації до дистанційних форм навчання та підтримання міжнародної академічної мобільності. Водночас військові дії стимулюють пошук нових підходів до організації освітньої діяльності та використання цифрових технологій. Аналіз зарубіжного досвіду дозволяє виявити універсальні принципи успішного реформування систем вищої освіти. Збалансоване поєднання університетської автономії з державним регулюванням забезпечує ефективне функціонування освітньої системи. Диверсифікація джерел фінансування через розвиток державно-приватного партнерства сприяє стійкості фінансового забезпечення освітніх установ. Орієнтація на потреби ринку праці при збереженні фундаментального характеру освіти дозволяє підготувати конкурентоспроможних фахівців. Розвиток міжнародної академічної мобільності підвищує якість освітніх програм та сприяє інтеграції до глобального освітнього простору.

Специфіка українських умов вимагає адаптації міжнародного досвіду з урахуванням національних особливостей. Необхідність збереження національної ідентичності в умовах глобалізації освітнього простору актуалізує питання розроблення освітніх програм, що поєднують міжнародні стандарти з національними культурними цінностями. Географічне розташування України на перетині європейських та азійських цивілізаційних впливів створює можливості для розвитку унікальних освітніх програм міжрегіонального характеру. Перспективи розвитку державної політики у сфері вищої освіти України мають базуватися на системному підході, що враховує взаємозв'язок між різними рівнями освітньої системи. Стратегічне планування розвитку вищої освіти має узгоджуватися з загальнонаціональними цілями соціально-економічного розвитку та враховувати тенденції розвитку глобального ринку праці. Важливим є забезпечення наступності між різними рівнями освіти та створення ефективних механізмів професійної орієнтації молоді.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про складний та багатоаспектний характер формування концептуальних засад державної політики реформування вищої освіти в умовах соціокультурних трансформацій. Аналіз еволюції вітчизняної системи вищої освіти засвідчує поетапний перехід від пострадянської централізованої моделі до європейської децентралізованої системи з елементами адаптивного управління.

Ключовими концептуальними досягненнями цього процесу є законодавче закріплення принципів університетської автономії, створення незале-

жної системи забезпечення якості освіти та інтеграція до європейського освітнього простору через участь у Болонському процесі. Водночас сучасні соціокультурні виклики, пов'язані з демографічними змінами, цифровізацією суспільства та воєнним станом, актуалізують необхідність подальшого розвитку концептуальних засад державної політики.

Концептуальна модель державної політики реформування вищої освіти України має базуватися на принципах системності, адаптивності та збалансованості, що забезпечують ефективне реагування на динамічні соціокультурні зміни. Стратегічними пріоритетами удосконалення концептуальних засад мають стати: розширення інституційної автономії університетів при збереженні механізмів забезпечення якості освіти; впровадження інноваційних моделей фінансування освітньої діяльності; розвиток системи безперервної освіти; зміцнення партнерських відносин між усіма стейкхолдерами освітнього процесу.

Формування адаптивної державної політики, здатної ефективно реагувати на соціокультурні трансформації, є стратегічним завданням забезпечення конкурентоспроможності національної системи вищої освіти та її відповідності потребам сучасного суспільства. Перспективи подальших досліджень пов'язані з необхідністю більш детального вивчення механізмів імплементації концептуальних засад державної політики в практику управління освітніми закладами, дослідження впливу цифрових технологій на трансформацію освітніх процесів та аналізу ефективності різних моделей державно-приватного партнерства в освітній сфері.

Список використаних джерел:

1. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1556-18> (дата звернення: 09.06.2025).
2. Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. Доповідь про стан вищої освіти в Україні у 2023 році. Київ, 2024. 180 с.
3. Стадний Є. Пріоритети Болонського процесу до 2030 року. Вища освіта України. 2020. № 2. С. 15-23.
4. Згуровський М. З. Болонський процес: структурна реформа вищої освіти Європи. 3-тє вид. Київ : Політехніка, 2006. 216 с.
5. Калашнікова С. А. Освітня парадигма професіоналізації управління на засадах лідерства : монографія. Київ : Дніпро, 2010. 380 с.
6. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. Київ : Пед. думка, 2009. 520 с.
7. Слюсаренко О. М. Розвиток найвищого університетського потенціалу в умовах глобалізації : монографія. Київ : Пріоритети, 2015. 384 с.
8. Луговий В. І. Університетська освіта в Україні: пошук адекватності виклику часу. Педагогіка і психологія. 2008. № 1. С. 5-14.
9. Фініков Т. В. Сучасна вища освіта: світові тенденції і Україна. Київ : Таксон, 2014. 212 с.

10. Болонський процес у контексті європейської інтеграції України : аналітична доповідь. Національний Еразмус+ офіс в Україні. Київ, 2022. 124 с.
11. Стан підготовки закладів освіти до нового 2024/2025 навчального року : звіт Державної служби якості освіти України. Київ, 2024. 45 с.

References:

1. Pro vyshchu osvitu : Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 № 1556-VII [On Higher Education: Law of Ukraine dated 01.07.2014 № 1556-VII]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1556-18> (accessed 9 June 2025).
2. Natsionalne ahentstvo iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity [National Agency for Higher Education Quality Assurance]. Dopovid pro stan vyshchoi osvity v Ukraini u 2023 rotsi [Report on the state of higher education in Ukraine in 2023]. Kyiv, 2024. 180 p.
3. Stadnyi, Ye. "Priorityty Bolonskoho protsesu do 2030 roku" [Priorities of the Bologna Process until 2030]. Vyshcha osvita Ukrainy, no. 2, 2020, pp. 15-23.
4. Zhurovskyi, M. Z. Bolonskyi protses: strukturna reforma vyshchoi osvity Yevropy [Bologna Process: structural reform of higher education in Europe]. 3rd ed. Kyiv: Politekhnik, 2006. 216 p.
5. Kalashnikova, S. A. Osvitnia paradyhma profesionalizatsii upravlinnia na zasadakh liderstva : monohrafiia [Educational paradigm of management professionalization based on leadership: monograph]. Kyiv: Dnipro, 2010. 380 p.
6. Kremen, V. H. Filosofiia liudynotsentryzmu v stratehiakh osvitnoho prostoru [Philosophy of human-centrism in educational space strategies]. Kyiv: Ped. dumka, 2009. 520 p.
7. Sliusarenko, O. M. Rozvytok naivysshchoho universytetskoho potentsialu v umovakh hlobalizatsii : monohrafiia [Development of the highest university potential in the conditions of globalization: monograph]. Kyiv: Priorityty, 2015. 384 p.
8. Luhovyi, V. I. "Universytetska osvita v Ukraini: poshuk adekvatnosti vyklyku chasu" [University education in Ukraine: searching for adequacy to the challenge of time]. Pedagogika i psykholohiia, no. 1, 2008, pp. 5-14.
9. Finikov, T. V. Suchasna vyshcha osvita: svitovi tendentsii i Ukraina [Modern higher education: world trends and Ukraine]. Kyiv: Takson, 2014. 212 p.
10. Bolonskyi protses u konteksti yevropeiskoi intehtatsii Ukrainy : analitychna dopovid [Bologna process in the context of European integration of Ukraine: analytical report]. Natsionalnyi Erasmus+ ofis v Ukraini. Kyiv, 2022. 124 p.
11. Stan pidhotovky zakladiv osvity do novoho 2024/2025 navchalnoho roku : zvit Derzhavnoi sluzhby yakosti osvity Ukrainy [State of preparation of educational institutions for the new 2024/2025 academic year: report of the State Service for Education Quality of Ukraine]. Kyiv, 2024. 45 p.